

Aleksandar Belić

СИНТАКСИЧКИ, МОРФОЛОШКИ И СЕМАНТИЧКИ
ОДНОСИ У ЈЕЗИКУ И У ГРАМАТИЦИ

То је једно од основних питања језичког проучавања, па ипак се не може рећи да је оно изведено на чистину. Напротив. И ту се још много лута, иако су граматичари покушавали да га реше у интересу класификације језичког материјала. Али ту није питање само у томе, већ у научном схватању тих питања.

Позната је темпераментна критика и полемика **John-a Ries-a** још из прошлог столећа (*Was ist Syntax?* I изд. 1894; II изд. 1927) која је повукла за мишљењем Рисовим и самог Бругмана. Употреба облика била је извучена из синтаксе и премештена у морфологију. Бругман је против Делбрика и других критичара (в. К. *Vgl. Gramm.* III, VII—VIII) бранио свој поступак тиме што је, у крајњој линији, свеједно где се говорило о томе, само да се добро говори (тј. и практичка се страна мора узети у обзир). То би значило да нема правих научних разлога ни за једно ни друго. То, као што ћемо видети, није тачно. С друге стране, новији синтаксичари, као напр. А. А. Шахматов, говорили су у синтакси и о значењима појединих речи (напр. деминуцији, аугментацији и сл., в. Синтаксис русског језика, II изд., 1941, 452 и д.), иако значења речи као саставни делови природе речи улазе несумњиво у одељак граматике о засебним речима, дакле у морфологију, или боље, у науку о речима, а не у науку о везама речи и њиховим односима у синтагмама или реченици, што, несумњиво, иде у синтаксу.

Све ме то гони да се задржим на принципима помоћу којих би се у сваком посебном случају могло одредити: да ли иде у науку о речима, која се обично назива морфологијом, што је, као што ћемо видети, сувише узак појам за све оно што улази у науку о речима, или у синтаксу. То није само потреба научне класификације језичког материјала, већ, у исто време, и неопходност научне методологије.

Иако је цео језик целина у којој је све повезано; иако је несумњиво да се сви појмови језички развијају у говору, ипак је јасно да кад говоримо о језицима оног типа којему припада и наш, српскохрватски језик, треба разликовати три области појава: звук, засебну реч и синтагму и реченицу. Прво иде у науку о гласовима, друго иде у науку о речима, а синтагма и реченица иду у синтаксу.

Ја ћу се задржати овде на односу науке о речима према синтакси. Шта улази у науку о речима? Истина је да се речи употребљавају у реченицама (или синтагмама) и да ту добијају све своје особине: и значења и облик. Али речи, добијајући извесна значења у реченици (или синтагми), уносе их често у састав својих особина и затим остају са тим особинама, и опет у новим реченицама даље их развијају. У оном тренутку када каква особина постане саставни део речи, та реч излази из реченице и ступа у различне односе према другим врстама речи или према другим речима уопште. Таква реч са својим особинама није више предмет синтаксе, већ науке о речима; она улази напoво у синтаксу када се њено значење које је она унела у нову реченицу — под утицајима реченице мења. Када именица *чело* постане предлог (*Чело главе ружу посадите!*), јасно је да је то извршено у вези са другим именицама и њиховим облицима које је именица *чело* ближе одређивала, тј. од своје самосталне функције (именице *чело*) прешла на несамосталну функцију (прилошку, а затим прилошко-предлошку и само предлошку). Према томе, ако именица *чело* са свима својим значењима у функцији самосталне или засебне речи иде у науку о речима, по употреби својој у реченици као несамостална реч иде у синтаксу. Тако је увек. Због тога све врсте речи, према природи својој, тј. према свему што се садржи у њима као засебним речима, иду у науку о речима, али према употреби својој у реченици — иду у синтаксу. Отуда је јасно да употреба свих падежа иде у синтаксу, док саме врсте речи по природи својој иду у науку о речима.

Из овога се види да наука о речима обухвата не само значење њихово (лексичку страну) него и све што се тиче њихова облика. Ако која група речи има продуктивне наставке, говор о њима припада науци о речима, иако је несумњиво да су ти наставци постали саставни део речи или у синтагми или у реченици. Чим је добивена изведена реч, која је могла ступити у везу са другим речима, она је изашла из области синтаксе и ушла у област развитка језика као таквог. Када је од речи *копати*, *пливати* и сл. постала реч *копач*, *пливач* и сл. »онај ко копа«, »онај ко плива« и сл., онда су оне могле, ступајући у везу са другим глаголима, дати и именице *читач*, *орач*, *носач*, *чистач* и сл. Додавање наставка првим глаголским основама (били ти наставци некад засебне речи или засебне диференцијалне партикуле) — морало је значити синтагму, дакле улазити у синтаксу; али чим је начињена засебна реч са засебним значењем и обликом, она излази из реченице и са својим особинама улази у науку о речима. Да је то тачно, види се по томе што се нове речи дане врсте не стварају у реченици, већ према односима те речи према другим речима у језику. Мислим да се ово по себи разуме и да не претставља никаквих тешкоћа. Али мало је друкчија ствар са падежима, нарочито са зависним падежима. Ту је већ сасвим јасно да различни падежи добијају своја значења у синтагми као делу реченице; отуда исти падежи

развијају све нова значења јер у синтагмама или у реченици ступају у све нове везе са речима. Напр. *темпорални генитив* несумњиво се развио од посесивног генитива када је он био доведен у ближу везу са предикатом, на пр. *Време првога маја било је лепо*. Овде *првога маја* одређује ближе *време*, тј. време тога дана или на тај дан, било је итд. Али пошто сваки временски додатак по неопходности ступа и у везу са прироком, јер се и сам прирок према природи својој приписује субјекту за извесно време, то је ова одредба именице *време* одређивала ближе и сам глагол и као таква почела добијати значење прилошког израза, тј. *Време је првога маја било лепо* итд. Без реченице ми не бисмо могли објаснити ни овај темпорални генитив ни много штошта друго у језику.

Али овде има и нешто друго: сам облик зависног падежа. Нема сумње да је сам падеж као такав синтаксичког порекла. И аглутинативни језици и други, у којима се падежи исказују целим речима, показују јасно тачност тога. Само и овде, чим падежни облик постане (ја сада говорим о флексивним језицима) непровидан по своме саставу, он излази из реченице и одржава се даље својим диференцијалним односом према облицима других падежа, дакле у једној системи која је изван дане реченице, али у самом језику. Како цела падежна система припада засебним речима као њихови диференцијални облици за различну службу у реченици, јасно је да она заједно са тим речима припада морфолошком делу у науци о речима, али њена примена у синтагмама или у реченици припада искључиво синтакси. Ако је донекле оправдан назив Рисов *Mischsyntax* за синтаксу Фр. Миклошича, који је целу семантичку страну засебних речи унео у синтаксу, још је оправданији назив *Mischmorphologie* за морфологију Ј. Риса који је употребу падежа из синтаксе пренео у морфологију.

Ако узмемо Миклошичеву синтаксу, која је толико заслужна за развитак научне синтаксе уопште, и испоредимо са нашим савременим погледима, видећемо да им је она ближа него Рисова, иако је семантику засебних речи Миклошич приписивао синтакси.

Није тешко одавде видети да и глаголска система са обличке стране и као засебна значења појединих облика, када су се та значења морфологизирала, улази у науку о речима, а употребом њиховом једино у синтаксу.

Ово кратко разматрање показује нам како треба разумети врсте речи и њихов однос према функцијама речи у реченици. То се не види, са довољном јасношћу, из књиге И. И. Мешчанинова *Члены предложения и части речи* (Москва, Лењинград, 1945), мада и у њој има знатнога материјала којим се може потврдити оно што је овде изнесено.

Ја сам изнео (Јужносл. фил. XVIII 13 и д.) однос врста речи према функцијама засебних речи у реченици. Функције речи у реченици — претстављају особине свих језика света. Функције речи истичу из употребе или службе речи у

реченици која се развија према нашем мишљењу, тј. према оној садржини по значењу појмова који се обележавају речима. Јер у природи постоје предмети и њихове најразличније особине. Мишљење наше издваја из предмета особине и обележава их на тај начин што често многоструке особине једног предмета своди на његову једну особину коју том речју и обележава. Исп. са тим поређења: *као снег бела, као челик черст* итд. Може се рећи за неког *да је камен, вагра* или сл. свдећи те именице на појединачне особине. Дакле, мишљење, вечити пратилац човеков, добија у језику свој одраз износећи у речима или појам о целокупном предмету или његовим особинама. Те речи у реченици добијају различну примену. Када се у некој речи развије јединство значења, функције и облика и тако се за дапу реч веже да постане саставни део њене природе, добијамо врсту речи. Ми непрестано мешамо делове реченице и врсте речи. То није исто. Делови реченице врше извесну функцију у реченици и имају одређено значење; али они не морају везати дапу функцију и дано значење за дотичну реч, ако има и нарочити облик, онда и тај облик. Када би то било, имали бисмо одређену врсту речи, као што имамо у нашем језику: придеве, прилоге, глаголе и друге врсте речи; исте речи могу према употреби у реченици вршити различне функције, напр. у енглеском исти придев може бити и именица, и глагол, и прилог и свезица; готово свака именица може бити и придев или глагол итд. Према томе, у енглеском се језику врста речи одређује према функцији у реченици, али ипак реч засебно употребљена има и своје основно или појмовно значење придева, именице или глагола. Али има језика где речи имају искључиво функционално значење, тј. у којима се доста нејасно сазнаје опште, основно значење. Ту је тешко говорити о врстама речи; обично се за њих вели да имају само именице (напр. кинески језик и др.), јер најзад све речи самостално употребљене имају именичку функцију, па према томе и схватају се као именице. Међутим појмовне речи сасвим су нешто друго. То су засебне речи у свести нашој, које се засебно не употребљавају као самосталне речи, сем именица, али које имају своје опште значење којим се одређује и њихова основна или главна функција и које тако у сазнању нашем, живе, које често имају и свој засебни облик којим се оне, у сазнању нашем доводе у везу са другим речима које такође имају свој шивот у нашем сазнању. Те се речи разликују у говору, у реченици или по оној функцији која се одређује њиховим значењем или по каквој другој функцији која се рађа из нове везе те речи са другим речима. Када се код тих, таквих речи развије јединство значења, функције и облика које оне могу увек реализовати на сличан начин у реченици, онда имамо засебне врсте речи. Да узмемо један пример из нашег језика. Ми немамо *члана* као врсте речи, али можемо исказати оно што се у другим језицима изражава чланом. То значи да и ми имамо и функцију члана у реченици, али немамо засебну врсту речи као што има француски, талијански, енгле-

ски, немачки и други језици. Наше заменице *један, неки, тај* и сл. могу међу својим другим значењима имати значење одређеног члана (*тај, овај* и сл.) или неодређеног (*један, неки* и сл.), али искључиво значење и функцију члана који би се везали за те заменице или сл. — наш језик не познаје. Зато он нема члана као врсте речи. Тако и у другим случајевима.

Све ово јасно показује да су врсте речи резултати историског развитка језика и да различни језици могу имати и различне системе врста речи (в. код мене О језичкој природи и језичком развитуку, 162 и даље); али то не значи да они не могу функционално, у реченици, имати и значење и службу свих других речи, онако, приближно, као што ми, иако немамо члана, можемо га у реченици изразити.

Није тешко на основу овога утврдити да је семантици, која се бави значењима речи која су постала саставни део природе или саме суштине речи, место у науци о речима као њена најважнијег одељка, уколико су речи значењима повезане у групе или системе. Иначе као лексичким речима место је у речнику; али и лексичке речи својим реализовањем, применом у реченици улазе у синтаксу у којој добијају оно место које им припада по целокупности особина које оне у реченици остварују.

Језици могу бити врло различни према моментима које сам изнео јер их они остварују у различној мери, тако да их и сама граматика мора различно износити. Ако узмемо ескимоске језике у којима имамо речи само за извесне појмове (појмовне речи), као што је случај и са неким палеоазиским језицима, своју праву службу оне добијају тек у реченици која претставља засебну целину у једном ланцу од појмовних речи. Ту и без одређених врста речи имамо све функције у језику, тако да ће с те стране њихова наука о речима бити доста једноставна, а врло богата синтакса. Уосталом тога има у знатној мери и у формално врло развијеним језицима. Чак и у индоевропским језицима, а међу њима једним од најархаичнијих, словенским има тога односа међу »потенцијалним« речима (свима сем именица и речи са именичком функцијом), тј. оним које не постоје као засебне речи у језику, већ само у нашој свести, и њиховом применом у реченици. Али ту и у својем потенцијалном облику те речи имају јединство значења, функције и облика истргнутог из говора (*»parties du discours«, »части речи«* у руск. јез. и сл.), тако да се тиме разликују од појмовних потенцијалних речи у ескимоском или ком другом језику. Међу тим двама крајњим тачкама има много прелазних ступњева које претстављају различни језички типови.

Када ми у граматици говоримо о различним врстама речи, ми, уствари, носимо те потенцијалне речи иако оне не постоје као засебне речи у употреби, сем именица, већ као саставни делови реченица, у којима оне добијају своје остварење, ту се даље развијају, па одатле одлазе патраг у нашу свест, сада некипут већ у извесном правцу обогаћене или измењене.

Када говоримо о потенцијалном или условном карактеру речи, ми имамо на уму све речи које не значе предмете или предметност. Јер предметне речи имају у језику своју самосталност, изазивајући, када се кажу, пуни појам онога о чему се говори. Све друго нема свога засебног бића у природи (особина, радња, однос и сл.), па га нема зато ни у језику. Њих издваја наше мишљење из предмета или ситуације и даје им и у језику такав, издвојени карактер условљен, у стварности, односом према предметима из којих су извучене. Зато је језик одраз мишљења по садржини, а мишљење је одраз онога што постоји у природи.

Грамматика и открива законе могућег остварења онога што у мишљењу и потенцијалном језику, као његову одразу, постоји. И претставе звукова и све њихове мене и остварења улазе подједнако у њен обим (наука о гласовима), и апстракције речи и свих њихових остварења која у њима остављају, ма у ком правцу, трага као у језичким потенцијалним речима у нашој свести (наука о речима) и, најзад, реализација свих тих могућности у говору (синтакса). Одатле се види велики значај синтаксе која стоји на челу свих граматичких дисциплина.

Иако синтакса значи остварење језичких могућности у говору, ипак не треба губити из вида и потенцијални карактер језика у многим правцима. Овде је од тога само понешто изнесено. Ја ћу само додати још једну реч о томе. Ми напр. сви знамо да глагол не постоји као засебна категорија у нашем језику, већ у својим остварењима у којима се он не јавља у чистом глаголомском облику (лични глаголски облици, партиципи, инфинитив, супин итд.). Али он потенцијално постоји у нашој свести као апстракција из свих тих остварења и помоћу те апстракције граде се друге речи (изведене речи од глагола); то значи да он постоји као потенцијална реалност. Тако исто ми грађимо и од других речи (именица, придева и др.) изведене речи помоћу т. зв. основе (или корена) тих речи. А они нису ништа друго до опет извесне врсте потенцијалне могућности које су блиске оним потенцијалним појмовним речима у ескимоском или ком другом сличном језику.

Језик је зато само делимице у остварењима нашим, а велики је део у оном у свести нашој врло тананом одразу мишљења у којем се скупљају и сва испреплетаност наше духовне радње у вези са спољашњом природом и резултати свих ранијих остварења тих могућности. У потенцијалном и оствареном језику огледа се целокупна радња нашег мишљења. Све то заједно наша је језичка стварност; зато им и наша наука мора подједнако посветити пажњу.

(Одломак)

Beograd.

Résumé

L'auteur conteste la justesse des assertions de John Ries et de ceux qui le suivent, qui affirment que l'emploi des mots appartient à la morphologie; il conteste également les idées de Sahmatov qui attribue à la syntaxe certaines catégories de

mots ayant des significations qui leurs appartiennent en propre (par exemple les diminutifs, les amplificatifs). En même temps il affirme que les formes de la déclinaison et de la conjugaison qui font des systèmes bien formés appartiennent à la morphologie en raison de leurs relations réciproques qui se tiennent fermement. Ces systèmes quoique faisant partie de la langue même sont hors de la proposition. Quoique les formes se composent dans la proposition ou le syntagme, aussitôt qu'elles deviennent non-analysables, elles sortent de la proposition entrant dans leur système de formes se maintenant et se liant par leurs relations différentielles. Mais leur emploi dans la proposition (et le syntagme) appartient totalement à la syntaxe. C'est pourquoi le système de Miklošič nous est aujourd'hui plus proche que celui de Ries quoique le premier embrasse aussi dans sa syntaxe les parties du discours ce que l'auteur n'approuve point. Mais naturellement le déploiement des fonctions des parties du discours appartient à la syntaxe (par exemple *čelo* substantif appartenant à la morphologie et *čelo* préposition à la syntaxe).

L'auteur montre encore une autre relation des mots dans les langues, celle avec la pensée ou mieux avec ce qui se passe dans la pensée. Il y a dans les processus de nos pensées des significations générales ou potentielles qui n'ont pas une forme linguistique précise leur répondant, mais qui existent comme certaines parties ou racines des mots. «La grammaire dévoile les lois qui régissent la réalisation possible de ce qui se passe dans la pensée et dans la langue potentielle, comme son reflet.» «Nous savons tous que le verbe n'existe pas en serbo-croate comme catégorie spéciale, mais seulement dans ses réalisations dans lesquelles il ne se montre pas en sa forme verbale pure (verbum finitum, le participe, l'infinitif). Mais il existe potentiellement dans notre pensée comme l'abstraction de toutes ses réalisations et par laquelle nous construisons les mots secondaires dérivés du verbe. Cela signifie qu'il existe tout de même comme une réalité potentielle.» En un mot le travail de notre pensée se reflète dans la langue potentielle et réalisée; aux représentations potentielles répondent les possibilités potentielles linguistiques qui réalisent ces représentations en l'appliquant dans le parler ou la proposition; les deux réunies font la réalité linguistique.